
**ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ**
Η ΕΙΡΩΝΕΙΑ
ΓΡΑΦΕΙ ΙΣΤΟΡΙΑ
Σ. 54-55

Τα λέμε...

«Η ειρωνεία γράφει και πάλι την Ιστορία»

Ο διεθνώς καταξιωμένος κοινωνιολόγος, καθηγητής και συγγραφέας μιλάει για το σημερινό δράμα της Αριστεράς και διακρίνει έναν νέο Λεβιάθαν, μια αδέκαστη εξουσία χωρίς αξίες ή νομιμοποίηση που είναι παντού και πουθενά

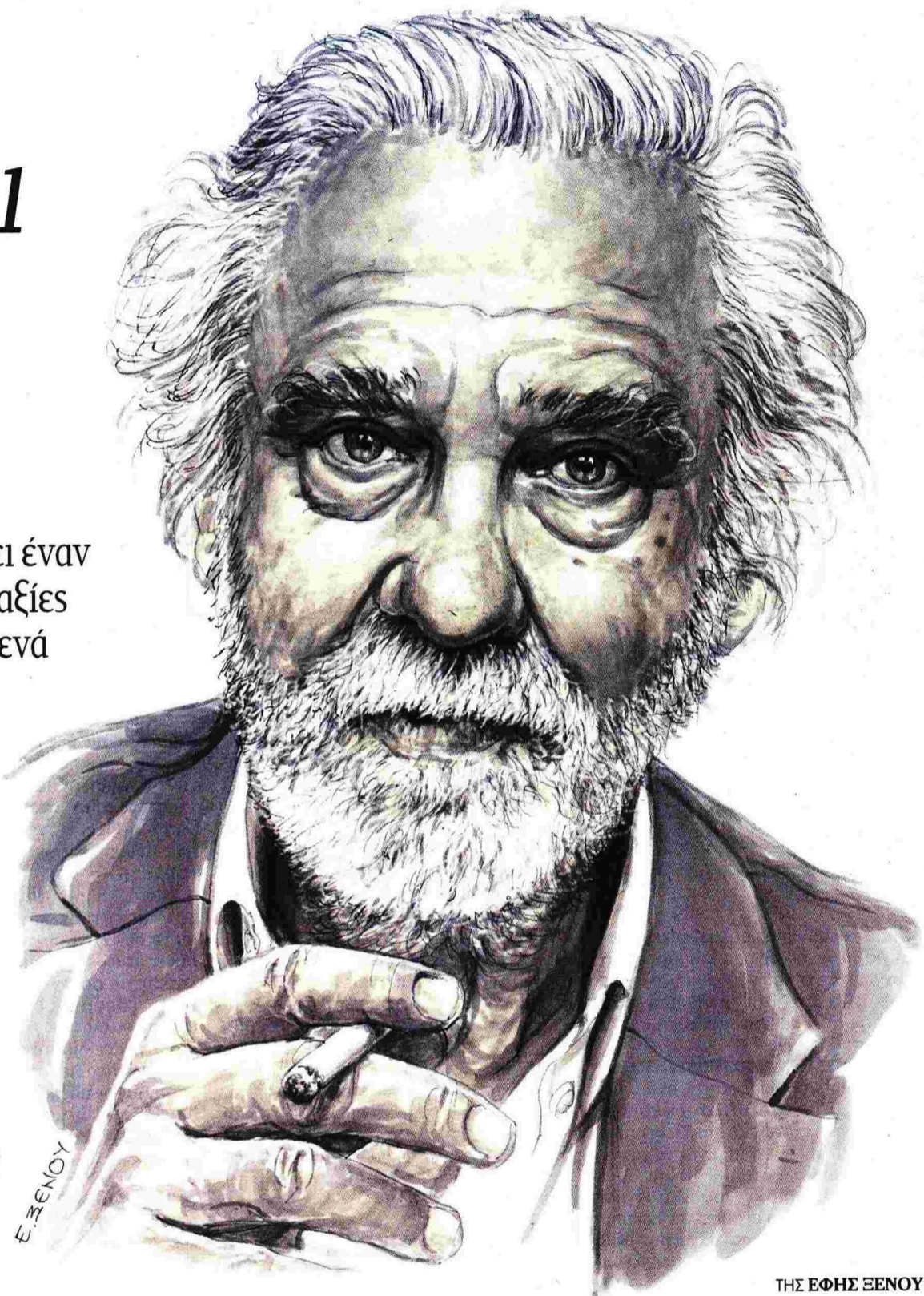
Εχει διδάξει Κοινωνιολογία στο Παρίσι, τη Νέα Υόρκη, το Μεξικό και φυσικά την Αθήνα. Ένας από τους πιο σημαντικούς διανοούμενους της χώρας μας, ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, συνοδεύει πάντα την κοινωνική δράση και τη συμμετοχή του σε εμβληματικούς θεσμούς όπως, μεταξύ άλλων, το Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού, το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και το γαλλικό Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών με ένα πλούσιο συγγραφικό έργο που συνδυάζει αρκετά συγγενή πεδία. Πώς θα μπορούσε να γίνει αλλιώς, καθώς όπως λέει «σε περιόδους κρίσης και μπροστά στα σωρευμένα πλανητικά αδιέξοδα, όλα τίθενται υπό αίρεση».

Τον Ιανουάριο του 2015 ήταν επικεφαλής του ψηφοδέλιου Επικρατείας του ΣΥΡΙΖΑ και διετέλεσε βουλευτής για λίγους μήνες, μέχρι τις εκλογές του Σεπτεμβρίου. Η τρέχουσα πολιτική κατάσταση μένει διακριτικά εκτός της κουβέντας μας, όμως δεν θεωρεί, όπως κάποιοι, τους όρους «Αριστερά» και «Δεξιά» ξεπερασμένους. Επικαλείται, πάντως, τους στίχους του ποιητή για να περιγράψει τις δυσκολίες της Αριστεράς: «Ανάμεσα στην ιδέα και την πράξη πέφτει η σκιά». Στην προκλητική σημερινή πραγματικότητα ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς διακρίνει έναν νέο Λεβιάθαν, μια νέα αδέκαστη εξουσία χωρίς αξίες ή νομιμοποίηση που είναι παντού και πουθενά.

Ως πρόεδρος, μέχρι πρόσφατα, του Ελληνικού Ίδρυματος Πολιτισμού προγραμμα-

τίσατε, μεταξύ άλλων, την έκδοση του Λεξικού της Ελληνικής Επανάστασης που θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις του Χάρβαρντ. Ποιος, κατά τη γνώμη σας, θα είναι ο καλύτερος εορτασμός της επετείου των 200 ετών από το 1821;

Καλούμαστε να γιορτάσουμε τη γενέθλια πράξη της νεότερης Ελλάδας. Ως φορείς μιας συλλογικής ιστορικής μοίρας και μιας κοινής εθνικής μνήμης συμμετέχουμε σε μια τελετουργική αναβίωση. Πιστεύω ότι έχει σημασία να αναδειχτεί η ευρωπαϊκή και οικουμενική διάσταση του απελευθερωτικού αγώνα. Είναι γεγονός ότι, ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες ιστορικές «ιδιαιτερότητες» της, η Ελληνική Επανάσταση εντάσσεται στο πλαίσιο των καταγιστικών ιστορικών αλλαγών του μετα-ναπολεόντειου κόσμου. Το ελληνικό 1821 λειτούργησε σαν αποφασιστικός ιδεολογικός καταλύτης στη ραγδαία μεταλλαγή των νοοτροπιών σε μίαν Ευρώπη που είχε αρχίσει να αντιστέκεται στην ακινησία της Ιεράς Συμμαχίας. Σταθερά προσανατολισμένος προς τις αξίες της Γαλλικής Επανάστασης, γαλουχημένος στους κόλπους μιας μυστικής εταιρείας που στόχευε στην

ΤΗΣ ΕΦΗΣ ΞΕΝΟΥ

κοινωνική απελευθέρωση και συνεπαρμένος από τους απόηχους του εκρηκτικού ρομαντικού κινήματος, ο ελληνικός αγώνας αποτέλεσε αντικείμενο ευρύτατης συζήτησης στους κόλπους της πρωτόγνωρης πανευρωπαϊκής «κοινωνίας πολιτών» ήδη από την πρώτη μέρα. Σε αυτό, βέβαια, συνέβαλε αποφασιστικά η συνεχής αναφορά του νεωτερικού ευρωπαϊκού πολιτισμού στην κλα-

σική δημοκρατική αρχαιότητα. Το «φιλελληνικό» κίνημα θεμελιώθηκε στη σύνθεση των επαγγελιών του Διαφωτισμού και της ιδεοποιημένης ρίζας του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Για την πεφωτισμένη και στρατευμένη «κοινή γνώμη» η απελευθέρωση των Ελλήνων από τον οθωμανικό ζυγό σμβόλιζε την κατίσχυση της προόδου ενάντια στην οπισθοδρόμηση. Η ομόφωνη ψήφι-

Κωνσταντίνος Τσουκαλάς

ΤΗΣ Νατάσας Μπαστέα

ση του «καθαρά» φιλελεύθερου Συντάγματος της Επταετίας λίγους μόνο μήνες μετά την εξέγερση επιβεβαίωσε το ιδεολογικό αυτό στίγμα. Ήδη από τότε, και μέχρι τη ναυμαχία του Ναυαρίνου που εξασφάλισε την ανεξαρτησία της χώρας μας, η μοίρα των Ελλήνων φαίνονταν να εξελίσσεται σε άμεση συνάρτηση με οικουμενικές εμβελείας διακυβεύματα. Θα είναι εξαιρετικά σημαντική λοιπόν η ανάδειξη της οικουμενικής διάσταση της Ελληνικής Επανάστασης.

Μισός αιώνας έχει περάσει από τη δικτατορία και, σήμερα, επανεκδίδεται από τις εκδόσεις Πατάκη το βιβλίο σας «Η ελληνική τραγωδία» που γράφτηκε το 1969. Με την απόσταση του χρόνου κάνετε και άλλες διαπιστώσεις για το ιστορικό πλαίσιο της χούντας;

Μολονότι βιώνεται πάντα εν θερμώ, η ιστορία γράφεται, και ξαναγράφεται, εν ψυχρώ. Με αυτήν την έννοια, λοιπόν, μετά από πενήντα ακριβώς χρόνια, το κύριο ενδιαφέρον του έγκειται στο γεγονός ότι εκφράζει άμεσα και αδιαμεσολάβητα μίαν ιστορική συγκυρία που έχει παρέλθει ανεπισημασμένη. Αποτελεί τεκμήριο μιας εποχής που χαρακτηριζόταν από μια διάχυτη ιστορική αισιοδοξία και την πεποίθηση ότι η συλλογική στρατεύση στο όνομα του ορθού λόγου και του κοινού καλού αποτελούσε όχι μόνο την αναγκαία αλλά και την επαρκή προϋπόθεση πορείας του κόσμου προς την πρόοδο. Τουλάχιστον σε ό,τι με αφορά, ήταν η εποχή όχι μόνον της νιότης μου αλλά και της αθωότητας μου. Και γι' αυτό και τη νοσταλγώ.

Στις μέρες μας έχουμε μπερδευτεί εντελώς: τι είναι αριστερός σήμερα και τι είναι δεξιός; Είναι ξεπερασμένοι οι όροι, θα πρέπει να αναθεωρηθούν;

Στο μέτρο που εκφράζουν αντίθετες προσλήψεις για το «δέον» της κοινωνικής οργάνωσης, οι «όροι» αυτοί δεν θα μπορούσαν σε καμιά περίπτωση να είναι «ξεπερασμένοι». Ως ιδεατά σχήματα, τόσο η «Δεξιά» όσο και η «Αριστερά» κινούνται στους κόλπους ενός συνεχώς μεταβαλλόμενου κόσμου. Και εδώ βρίσκεται η καταγωγή μιας πόλωσης που χρονολογείται από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης. Ήδη από τότε, η λεγόμενη «Δεξιά» κινούνταν με βάση την παραδοχή ότι, πριν από οτιδήποτε άλλο, προείχε η συντήρηση και αναπαραγωγή του κυρίαρχου συστήματος κοινωνικών σχέσεων «ως έχει». Αν τον χειρισθείς «σωστά» ο «κόσμος βαδίζει» – και «προοδεύει» – «από μόνος του». Αυτό ακριβώς εκφράζεται με το δόγμα του *laissez-faire*. Από την άλλη μεριά, η Αριστερά επιδιώκει να παρεμβαίνει στην εξέλιξη ενός κόσμου που δεν είναι (ακόμα) αυτός που θα μπορούσε και θα «έπρεπε» να είναι. Η αδικία, η ανισότητα, η εξαθλίωση και η εκμετάλλευση πρέπει λοιπόν να καταπολεμηθούν με κάθε τρόπο. Όμως, το περιεχόμενο της ιδεολογικής πόλωσης υπόκειται σε συνεχείς μετατοπίσεις. Η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» σε συνδυασμό με μια εντεινόμενη αφυδάτωση της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας οδήγησαν σε ένα νέο πολιτικό και ιδεολογικό σκηνικό. Μετά την έκλειψη του αντίπαλου δέους, η Δεξιά μπορούσε πια να θεωρεί τη θεμελιώδη δομή των κοινωνικών σχέσεων ως οριστικά «κεκτημένη».

Από την άλλη μεριά η Αριστερά δυσκολεύεται να πείσει για την εφαρμοσιμότητα των λόγων της. Σήμερα περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε το δράμα της Αριστεράς συνο-

ψίζεται στους στίχους του ποιητή: «Ανάμεσα στην ιδέα και την πράξη πέφτει η σκιά».

Η ειρωνεία γράφει και πάλι την Ιστορία. Ποιος θα το έλεγε ότι ο χρυσός αιώνας της σοσιαλδημοκρατίας όπου συνυπήρχαν οι ατομικές ελευθερίες, η κοινωνική δικαιοσύνη και η συναινετική δημοκρατία θα εκτρέπονταν σε ένα άτεγκτο και μονοδιάστατο ατομικισμό; Προφανώς ειρωνικά μειδιάματα θα προκαλούσαν σήμερα τα λόγια του Οντεν που οικτίρει όλους εκείνους που «δεν θέλουν καν να ακούσουν για ένα κόσμο όπου μπορεί κάποιος να κλαίει με τα δάκρυα κάποιου άλλου». Ακόμα και αν επιζούν ως σχήματα λόγου οι προαιώνιες αξίες της αμοιβαιότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης εμφανίζονται στην καλύτερη περίπτωση παρωχημένες.

Ο κόσμος μας χαρακτηρίζεται όλο και πιο έντονα από τις αντιφάσεις του. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις του παρελθόντος δείχνουν να μην επαρκούν πια. Το τελευταίο σας βιβλίο «Αόρατος Λεβιάθαν» (εκδ. Πόλις) είναι μια απόπειρα να κατανοήσουμε τη σύγχρονη πραγματικότητα;

Η παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει σε πλήρη ανασκευή των σχέσεων ανάμεσα στην οικονομική και την πολιτική εξουσία. Η πλήρης ελευθερία κερδοσκοπικής κίνησης του ιδιωτικού κεφαλαίου σε συνδυασμό με την οικουμενική κατάρρευση του μεγιστοποικτικού «παραγωγισμού» – που χαρακτηρίζει τόσο τις καπιταλιστικές όσο και τις κατ' όνομα σοσιαλιστικές χώρες – σηματοδοτεί νέες μορφές άρθρωσης ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομική εξουσία. Καθώς όλες οι χώρες διαγωνίζονται για την εξασφάλιση επενδύσεων, οι πολιτικές εξουσίες κάνουν ό,τι είναι δυνατόν για να οικοδομήσουν «ευνοϊκά» επιχειρηματικά περιβάλλοντα. Υπό τους όρους αυτούς, λοιπόν, η πολιτική δεν μπορεί παρά να είναι εγκλωβισμένη σε ένα οικουμενικό αναπτυξιακό παίγνιο. Δεν υπάρχει πια χώρος για «εθνικούς δρόμους» προς την ανάπτυξη ή ακόμα και την «πρόοδο». Σε ένα «μεταδημοκρατικό» πλαίσιο, οι πολιτικές εξουσίες δεν έχουν άλλη επιλογή από το να συμμορφώνονται. Από την άλλη μεριά, αντικριστά, το υπερεθνικό νομαδικό κεφάλαιο (κυρίως το χρηματιστικό) κινείται με στόχο τη βραχυπρόθεσμη μεγιστοποίηση του κέρδους. Οι σχέσεις του με τον οποιοδήποτε τύπο, ακόμα και με τον πάτριο, εμφανίζονται λοιπόν ως ευκαιριακές και εν τέλει αδιάφορες. Ακόμα και ως δημοκρατικά νομιμοποιημένες, οι πολιτικές εξουσίες σκέπτονται και δρουν σαν να ήσαν φημωμένες. Σε ομαλές συνθήκες, βέβαια, όλα μπορούν να κυλούν κατά το δοκούν. Σε περιόδους κρίσης όμως και μπροστά στα σωρευμένα πλανητικά αδιέξοδα, όλα τίθενται υπό αίρεση.

Με αυτήν την έννοια, ο Λεβιάθαν στον οποίον αναφέρεται το βιβλίο μου δεν εμφανίζεται πια με την μορφή ενός ορατού, αλαζονικού, απειλητικού, αλλά συνάμα και αντιμετωπίσιμου τέρατος. Ο νέος Λεβιάθαν είναι παντού και πουθενά. Είναι αθέατος, πολυπλόκαμος, απρόσιτος, απροσδιόριστος και πορώδης. Λειτουργεί σαν ένα απρόσωπο «μηχάνημα» που όπως στη «σωφρονιστική αποικία» του Κάφκα αρκείται στο να σφραγίζει τα σώματα των (αθώων η ενόχων) υποδίκων με την εντολή «σεβαστείτε ένα σύστημα» που ούτε αξίες επικαλείται, ούτε νομιμοποίηση χρειάζεται, ούτε σε θεσμούς στηρίζεται. Η νέα αδέκαστη εξουσία αρκείται απλώς στο να ασκείται, δηλαδή στο να υπάρχει.

Η Αριστερά δυσκολεύεται να πείσει για την εφαρμοσιμότητα των λόγων της. Σήμερα περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε το δράμα της Αριστεράς συνοψίζεται στους στίχους του ποιητή: «Ανάμεσα στην ιδέα και την πράξη πέφτει η σκιά»

Οι κρατούντες διεκδικούν και αποκτούν το δικαίωμα να έχουν και την πύλα ολάκερη και τον σκύλο χορτάτο και τη συνείδησή τους ήσυχη και, το χειρότερο από όλα, τους πεινώντας και διψώντας τη δικαιοσύνη ικανοποιημένους

Αντίδοτο στην απαισιοδοξία παραμένει η δυνατότητα της σκέψης, σε πείσμα όλων των καιρών, σε πείσμα όλων των καταστάσεων, να δοκιμάζει και να δοκιμάζεται από αναπάντεχες υπερβάσεις

Οι προφητείες υπάρχουν για να πέφτουν στο κενό. Κανείς δεν μπορεί να προβλέψει το μέλλον

Γινόμαστε μάρτυρες της επιστροφής του ανορθολογισμού;

Πιστεύω πως όχι. Τα αίτια που επικρατούν στο ιστορικό γίγνεσθαι κινούνται πάντα πέραν από οποιοδήποτε ορθολογισμό. Όπως συμβαίνει και με τις ατομικές ανθρώπινες επιθυμίες, τις επιθυμίες της κτίσης, της κατάκτησης, της διάκρισης, της δύναμης, της εξουσίας, έτσι και η «δημόσια» ιστορία κινείται πέραν του ορθού λόγου.

Σαν την «καθημερινή ζωή» που, όπως έλεγε ο Φρόυντ, υπόκειται στη δική της εγγενή «ψυχοπαθολογία», έτσι και η «καθημερινή ιστορία» εμφανίζεται ως προϊόν της δικής της ατιθάσευτης «ψυχοπαθολογίας». Και αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η Ιστορία δεν επαναλαμβάνεται.

Η έκρηξη των ανισοτήτων, οι μεγάλες πιέσεις λόγω του Μεταναστευτικού, η πρόσφατη πανδημία όλα αυτά φαίνεται να αυξάνουν την πίεση στις κοινωνικές ομάδες με επιπτώσεις όχι μόνο στο βιοτικό επίπεδο αλλά και στην ψυχική υγεία. Τι κοινωνίες θα είναι οι αυριανές;

Οι προφητείες υπάρχουν για να πέφτουν στο κενό. Κανείς δεν μπορεί να προβλέψει το μέλλον. Για την ώρα όλοι έχουμε εθιστεί στο γεγονός ότι παντού «οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι». Ακόμα κι αν «ενοχλεί», η διαπίστωση μπορεί να παραμείνει αδιάφορη. Υπάρχουν όμως και όρια. Όταν π.χ. διαβάζουμε (στο Forbes) ότι στη διάρκεια της πανδημίας σε δυο και μόνο μήνες (από τις 18 Μαρτίου έως τις 19 Μαΐου 2020) ο Τζεφ Μπέζος, που αύξησε την περιουσία του κατά 10 δισ., δώρισε 100 εκατ. (1% των κερδών του!) σε τράπεζες τροφίμων για τους αναξιοπαθούντες, αναρωτιέται κανείς για τη σημασία των αξιών και για τη χρήση των λέξεων. Από τη στιγμή που εκείνοι που ελέγχουν το χρήμα, μπορούν και να ορίζουν και το νόημα της αγαθοεργίας, της γενναιοδωρίας και του δέοντος, προσδίδουν ένα νέο εργαλειώδες νόημα στις σχέσεις της ανθρώπινης ζωής και του οικονομικού ορθολογισμού. Θα έλεγε κανείς πως οι κρατούντες διεκδικούν και αποκτούν το δικαίωμα να έχουν και την πύλα ολάκερη και τον σκύλο χορτάτο και τη συνείδηση τους ήσυχη και, το χειρότερο από όλα, τους πεινώντας και διψώντας τη δικαιοσύνη ικανοποιημένους.

Ο Μαρξ είχε πει ότι το θέμα δεν είναι να καταλάβουμε τον κόσμο αλλά να τον αλλάξουμε. Εμείς όχι μόνο δεν τον αλλάζουμε, αλλά έχουμε φτάσει πια να μην τον καταλαβαίνουμε κιόλας.

Μαθαίνουμε να αντικρίζουμε την πραγματικότητα μέσα από τυποποιημένα στερεότυπα περιορίζοντας ολοένα και περισσότερο τα πεδία της νοητικής και αξιακής αυτονομίας ενός ελεύθερου ανθρώπου. Ο αόρατος Λεβιάθαν έχει κατορθώσει να πετύχει κάτι που καμιά νεωτερική εξουσία δεν τόλμησε να επιχειρήσει μετά τον Διαφωτισμό: Να επιβάλλει τη δική του κοσμοερμηνεία ως τη μόνη δυνατή.

Υπάρχει αντίδοτο στην απαισιοδοξία που δείχνει να μας κατακλύζει;

Αντίδοτο στην απαισιοδοξία παραμένει η δυνατότητα της σκέψης, σε πείσμα όλων των καιρών, σε πείσμα όλων των καταστάσεων, να δοκιμάζει και να δοκιμάζεται από αναπάντεχες υπερβάσεις. Και αυτό είναι ίσως και το μόνο που ανησυχεί τον Λεβιάθαν. Εν τέλει ίσως και να μην είναι τόσο απίτητος όσο προβάλλει.

